

2.3 ŠKOLSTVO A VZDELÁVANIE

V školstve a vo vzdelávaní na Slovensku nedošlo oproti roku 2000 ku zmenám, ktoré by výrazne ovplyvnili jeho funkčnosť a kvalitu. Podľa štúdie Svetovej banky³⁹ sa vzdelávací systém len veľmi pomaly prispôsobuje potrebám modernej trhovej ekonomiky. Pod tento stav sa dlhodobo podpisuje pomalé tempo nevyhnutných zmien vo financovaní školstva (resp. ich absencia) a pretrvávajúci nadbytok v počte zariadení a učiteľov.⁴⁰

Zadlženosť v školstve priebežne narastá. V priebehu roka síce vláda prijíma riešenia na aspoň čiastočné oddlženie, avšak bez zásadných opatrení v systéme financovania. Napriek mzdovým úpravám vo verejnej správe a trende akcelerácie príjmov pedagogických zamestnancov voči ostatným nevýrobným sféram (zdravotníctvo, kultúra), mnohí učitelia stále odchádzajú z finančných dôvodov. Vo väčšine prípadov sa jedná práve o kvalitnejších pracovníkov. Odbornosť a kvalifikovanosť vyučovania klesá prakticky na všetkých druhoch a stupňoch škôl.

V r. 2001 došlo v porovnaní s predchádzajúcim rokom k určitým zmenám v hodnotách štatistických ukazovateľov. Napriek pomernému zvýšeniu počtu detí v materských školách na 84,7% príslušnej populácie, došlo v dôsledku celkového demografického vývoja k poklesu v ich absolútnom počte o takmer 8,5 tisíca. Rovnako poklesol počet žiakov základných škôl (napr. v štátnych školách o približne 47 tisíc). Skutočnosť, že sa nejedná o náhodný jav, možno dokumentovať na poklese žiakov nastupujúcich do prvého ročníka a začínajúcich povinnú školskú dochádzku. Ich počet sa oproti roku 2000 znížil o takmer 10%, čo v číselnom vyjadrení predstavuje vyše 7200 detí. Táto skutočnosť spolu s pokračujúcim trendom racionalizácie, resp. redukcie počtu škôl a školských zariadení v dôsledku ekonomických tlakov, viedla k celkovému poklesu škôl oproti predchádzajúcemu roku o 300. Alarmujúca je skutočnosť, že uvedený trend poklesu populácie sa neodráža na počte žiakov špeciálnych škôl. Toto je veľmi pravdepodobne spojené s problematikou vzdelávania rómskych detí a mládeže.

Napriek zvyšovaniu prijímaných študentov na vysoké školy sú počty vysokoškolákov v porovnaní s rozvinutými krajinami nízke, postsekundárne a neuniverzitné vzdelávanie stagnuje. Z hľadiska perspektív a kvality je významným javom pokles počtu študentov v najvyššej – doktorandskej – forme štúdia (PhD).

Tabuľka 2.6 zachytáva vývoj v sieti školských zariadení.

tabuľka 2.6

Sieť škôl a školských zariadení

Druh školy	Počet škôl		Počet detí, žiakov, študentov	
	1999/2000	2001/2002	1999/2000	2001/2002
Materské školy	3 314	3 243	161 863	150 587
Základné školy	2 482	2 406	672 042	626 645
Základné umelecké školy	194	175	95 561	96 887
Gymnázia	209	217	76 662	86 239
Stredné odborné školy	348	339	89 542	91 820
Stredné odborné učilištia	361	374	102 522	106 775
Zdravotné školy	24	31	7 252	9 384
Špeciálne školy	371	437	30 736	32 244
Vysoké školy (DŠ) ^a	18	20	88 192	93 159

Poznámka: a. Študenti denného štúdia.

Zdroj: Štatistická ročenka školstva SR. Ústav informácií a prognóz školstva (2000, 2001).

Aj kvalita vzdelávania má mnoho faktorov. Odborníci sa zhodujú, že jednou z najväčších výziev slovenského vzdelávacieho systému je zmena jeho filozofie od zdôrazňovania teoretických vedomostí študentov k zameraniu sa na ich schopnosti používať tieto vedomosti v dennom živote.⁴¹ Táto výzva ku kvalite vzdelávania pozostáva z celého balíčka reformných opatrení. Šancou na zvýšenie kvality slovenského školstva a približovanie sa ku trendom, ktoré charakterizujú vývoj výchovy a vzdelávania v rozvinutých krajinách, sa na prelome rokov 2000-2001 stal program známy ako projekt Milénium. *Milénium – Národný program výchovy a vzdelávania v SR na obdobie najbližších 15-20 rokov* vymedzuje 5 strategických priorít a je postavený na 12 základných pilieroch. Strategickými prioritami podľa programu sú:

³⁹ Zdroj: World Bank (2002).

⁴⁰ Podľa uvedenej štúdie (World Bank, 2002) klesol počet študentov na stredných odborných školách a učilištiach o 16% v období 1990-2000, počet učiteľov sa však zvýšil o 20% a počet škôl dokonca o 44%.

⁴¹ Bližšie pozri SGI: Národná správa o vzdelávacej politike (2001).

- prispôsobovanie obsahu a procesu výchovy a vzdelávania potrebám učiacej sa, informatickej spoločnosti;
- vytvorenie a zabezpečenie systému riadenia a kvality výchovy a vzdelávania v nových podmienkach;
- zisťovanie a hodnotenie kvality a efektívnosti vzdelávania;
- obrat v zabezpečovaní kvality, postavenia a profesijných perspektív učiteľov;
- cieľavedomé podporovanie prepájania trhu vzdelávania a trhu práce.⁴²

Podľa Svetovej banky⁴³ je potrebné zmeniť zameranie vzdelávacieho systému tak, aby v zmysle potrieb trhu (a požiadaviek študentov) poskytoval vyššiu úroveň všeobecného vzdelania – na jednej strane prostredníctvom zmeny orientácie stredného školstva a na strane druhej prostredníctvom rozšírenia prístupu k vyššiemu vzdelaniu. Tieto ciele bude zrejme možné dosiahnuť aj pri zachovaní súčasnej úrovne verejných výdavkov na vzdelanie (menej ako 4% HDP), pričom výraznú úlohu tu bude zohrávať najmä pokles obyvateľstva v školskom veku, potenciál zvýšenej efektívnosti v súčasnom systéme, vzrastajúca úloha súkromných vzdelávacích inštitúcií a možnosť tvorby dodatočných zdrojov pri

box 2.2

Významné legislatívne zmeny v školstve

Jedným z prvých krokov transformácie školstva malo byť prijatie nového zákona o výchove a vzdelávaní, zaradeného medzi tzv. eurozákony, ktorý sa však do konca volebného obdobia nedostal na rokovanie vlády. Závazky SR v rámci *acquis communautaire* sa tak museli splniť malou novelou školského zákona z roku 1984. Od začiatku roka 2002 platí zákon o financovaní základných a stredných škôl a školských zariadení. Vykonávací predpis sa pokúša stanoviť nákladové aj výkonové koeficienty (normatívy) a zaviesť tak väčšiu prehľadnosť do finančných tokov. Zákon zároveň upravuje nárok súkromných a cirkevných škôl a zariadení na príspevok zo štátneho rozpočtu, ktorý doteraz nebol riešený zákonom a v praxi dochádzalo k nižšiemu financovaniu týchto škôl v porovnaní so štátnymi. Zákon však nevytvára zásadný tlak na racionalizáciu siete škôl a školských zariadení a jej adaptáciu na demografický vývoj. Nerieši ani otázku pridelovania prostriedkov na kapitálové výdavky pre štátne školy (pre neštátne sa tieto naďalej nebudú pridelovať z verejných zdrojov), čím vytvára priestor pre pokračujúcu netransparentnosť.

Pozitívom oproti minulosti je skutočnosť, že po prijatí Konceptie rozvoja vysokých škôl na Slovensku sa v roku 2001 podarilo reálne navýšiť ich rozpočet o 0,1% HDP, čo predstavuje takmer miliardu korún. Po dlhých diskusiách v akademickej komunite aj v politických kruhoch sa podarilo prijať nový zákon o vysokých školách. Tento vychádza z uvedenej koncepcie a medzi podstatné zmeny a novinky, ktoré prináša, možno zaradiť najmä:

- transformáciu štátnych vysokých škôl na verejnoprávne organizácie, ktoré majú vo vlastníctve majetok;
- rozšírenie možností viaczdrojového financovania;
- nahradenie právnej subjektivity fakúlt sústavou garantovaných kompetencií;
- programovú a inštitucionálnu diverzifikáciu vysokého školstva;
- zmenu postavenia vysokoškolských učiteľov, zavedenie funkčných miest profesorov a docentov obsadzovaných na základe výberových konaní;
- spresnenie systému akreditácie;
- zavedenie nového systému sociálnej podpory študentov.

Obsahom reformy verejnej správy v školstve, podobne ako v iných oblastiach, je najmä účelné prenesenie právomocí – teda kompetencií a zodpovednosti - z miestnej štátnej správy (okresné a krajské úrady) na miestnu samosprávu (obce a samosprávne kraje). Právnu podobu decentralizačnej reformy určuje zákon č. 416/2001 Z.z. Najvýznamnejšou zmenou novej zákonnej úpravy je prechod kompetencie zriaďovateľa škôl a školských zariadení z okresného a krajského úradu na obec a samosprávny kraj. Medzi kľúčové zmeny v správe školstva možno zaradiť:

- výkon štátnej správy v školstve aj obcami a samosprávnymi krajinami;
- vznik územnej samosprávy v oblasti školstva vykonávanej obcami;
- v dôsledku predchádzajúcich bodov zmena finančných tokov vo verejnej správe a prechod majetku štátu na obce a samosprávne kraje;
- spresnenie postavenia školskej samosprávy, zriadenie osobitného orgánu školskej samosprávy – žiackej rady.

poskytovaní vyššieho vzdelania. K tomu je však potrebná zmena financovania, ktorú systém doteraz realizuje veľmi pomaly, pričom pokračuje v tvorbe nadbytočných kapacít učiteľov a škôl. Proces decentralizácie predstavuje výzvu pre vytvorenie nových a transparentnejších mechanizmov pre rozdeľovanie zdrojov a zodpovedností. Opatrenia sa preto týkajú:

- konsolidácie vzdelávacích zariadení a ich personálu za pomoci nového mechanizmu financovania, založeného najmä na kapitačnom princípe;
- presmerovania stredného školstva k lepšiemu plneniu požiadaviek trhu práce (zvýšením počtu študentov pripravovaných pre univerzitné štúdium a celkovým prehĺbením všeobecného akademického obsahu jednotlivých študijných smerov);

⁴² Pozri aj kapitolu 2.4.3 Hodnotenie opatrení v oblasti vzdelávania.

⁴³ Zdroj: World Bank (2002).

- použitia úspor nadobudnutých konsolidáciou a presmerovaním na skvalitnenie všetkých úrovní vzdelávacieho procesu a financovanie (spolu s poplatkami za štúdium) postupného rozširovania terciárneho vzdelávania;
- zavedenia silnejších mechanizmov, vrátane celoštátneho systému hodnotenia študentov a akreditácie univerzít, na zabezpečenie vyššej zodpovednosti škôl a inštitúcií terciárneho vzdelávania za výsledky;
- zabezpečenia rovnakých príležitostí a prístupu ku vzdelávaniu (najmä s ohľadom na rómske obyvateľstvo).⁴⁴

Problémy slovenského školstva a výchovno-vzdelávacieho systému sú všeobecne známe a podrobne popísané v koncepcných materiáloch akými sú Milénium – Národný program výchovy a vzdelávania v SR a Koncepcia rozvoja vysokých škôl v SR. Spomínané materiály tiež v kľúčových smeroch popisujú cieľový stav, znamenajúci v mnohých prípadoch odstránenie týchto negatívnych javov a najmä formulujú cesty, ktorými je možné tento cieľový stav postupne dosahovať.

2.3.1 Aktivity zdravotného charakteru vo sfére školstva

Školské stravovanie

Školské stravovanie ako súčasť starostlivosti o deti a mládež v školách a školských zariadeniach tvorí osobitný uzavretý systém. Jeho úlohou je poskytovať deťom a mládeži v zariadeniach školského stravovania stravu, ktorá je biologickým a energetickým zložením ako i hygienickou kvalitou vyhovujúca pre vyvíjajúci sa organizmus. Systém stravovania súčasne vytvára podmienky aj pre podávanie nápojov – pitný režim ako súčasť výživy, ďalej kultúru stolovania a správne spoločenské návyky.

Z celkového počtu 1 207 578 detí a mládeže materských, základných a stredných škôl sa v školskom roku 2000/2001 stravovalo v týchto školských stravovacích zariadeniach (ŠSZ) 43% príslušnej populácie.

Tento počet predstavuje silnú sociálnu skupinu, ktorá sa dotýka takmer každej druhej rodiny.

box 2.3

Mliečny program na školách

Od roku 1999 sa na základných školách začal realizovať školský mliečny program podľa Metodického pokynu MŠ SR. Program vychádza z dokumentu „Program ozdravenia výživy obyvateľov Slovenskej republiky“, ktorý bol schválený vládou SR v novembri 1999. Všeobecným cieľom programu je zlepšiť zdravotný stav obyvateľstva v Slovenskej republike a dosiahnuť prevenciu viacerých tzv. civilizačných ochorení. Konkrétnym cieľom uvedeného programu je zvýšenie spotreby vápnika u školopovinných detí podporou zvýšenej spotreby mlieka obnovením mliečnych desiat na základných školách.

V roku 1999 bolo školské stravovanie na základe výsledkov kontroly Slovenskej obchodnej inšpekcie verejne kritizované. Médiá, rodičovská verejnosť i stravujúci sa žiaci verejne kritizovali nedostatky v zariadeniach školského stravovania, najmä nekvalitnú stravu a nízku hmotnosť porcií. Tabuľka 2.7 uvádza hodnotenie podmienok stravovania detí a mládeže, ktoré uskutočnil Štátny zdravotný ústav v r. 2000. Z porovnania vyplýva, že najväčšie nedostatky v poskytovaní stravovania – ktoré majú alebo môžu mať negatívny vplyv na zdravie – boli zistené v osobitných školách, detských domovoch a osobitných školských internátoch, teda v zariadeniach zriadených prevažne pre sociálne znevýhodnené deti a mládež.

⁴⁴ Zdroj: World Bank (2002).

tabuľka 2.7*Hodnotenie stravovacích zariadení*

Druh zariadenia	Počet stravovacích zariadení	z toho v %			
		zodpovedajúce všetkým požiadavkám	drobné nedostatky bez vplyvu na zdravie detí	nedostatky s nepriaznivým vplyvom na zdravie detí	závažné nedostatky ohrozujúce zdravie detí
Detské jasle (DJ)	46	73,91	21,73	4,36	
Materské školy (MŠ)	2 534	50,75	34,67	12,67	1,91
MŠ a DJ	5	80,00	20,00		
Základné školy (ZŠ)	1 449	55,07	30,71	11,25	2,97
Gymnázia	75	49,33	36,00	10,67	4,00
Stredné odborné školy	110	51,82	32,73	12,73	2,72
SOU	166	54,82	35,54	9,04	0,60
Fakulty VŠ	26	88,46	11,54		
Detské domovy 1-3r.	13	69,23	30,77		
Detské domovy 3-18r.	66	33,33	56,06	6,06	4,55
Domovy ml. pri SŠ	88	57,96	32,95	7,95	1,15
Domovy ml. pri VŠ	40	80,00	17,50	2,50	
Osobitné MŠ	3	66,66	33,34		
Osobitné ZŠ	18	44,44	38,89	11,11	5,56
Osobitné šk. internáty	38	39,48	47,37	10,53	2,62

Zdroj: Štátny zdravotný ústav, Bratislava, 2001.

Voľnočasové aktivity

Medzi preventívnu podporu zdravia detí a mládeže možno zaradiť aj aktivity centier voľného času škôl, školských zariadení a mimovládnych organizácií. Programy a projekty, subvencované z verejných zdrojov, majú charakter:

- ochranný - primárna prevencia detí a mládeže pred negatívnymi vplyvmi a vytváranie podmienok pre integráciu zdravotne znevýhodnených;
- podporný - podpora informačného zabezpečenia a publikačnej činnosti pre prácu s deťmi a mládežou;
- prázdninový a voľnočasový - podpora voľnočasových a pobytových akcií najmä v čase prázdnin;
- školiaci a tvorivý - krúžkové aktivity a rozvoj ďalšej záujmovej činnosti detí a mládeže.

Tieto aktivity pokrývajú oblasti kultúry, športu, výchovy a vzdelávania, oddychu, informačného zabezpečenia, ekológie, ako aj negatívnych javov.

Projekty Svetovej zdravotníckej organizácie „Zdravie podporujúce školy“ a „CINDI“

Hlavným cieľom projektu Zdravie podporujúce školy je v rámci primárnej prevencie zvyšovať zdravotné uvedomenie detí od najútlejšieho veku a viesť ich rodičov k zdravému spôsobu života a kladnému postojú k vlastnému zdraviu. Do tohto projektu sa zapojili i viaceré materské školy. Cieľom týchto aktivít je pôsobením výchovných princípov a priaznivej atmosféry v zariadeniach vytvárať priaznivé predpoklady pre správny psychický, fyzický, sociálny a citový vývoj detí v predškolskom veku. Objavujú sa materské školy s novým zameraním: špeciálna starostlivosť o autistické deti, integračné centrá (poruchy zraku, alergické ochorenia, mentálne poškodenia) resp. sanatóriá (očné choroby, choroby dýchacích ciest, zažívacieho traktu, pohybového aparátu, kožné ochorenia).

Aktivity na podporu zdravia detskej populácie v rámci projektu CINDI sú prioritne zamerané na prevenciu biologických a sociálnych rizikových faktorov. Výchovno-vzdelávacie aktivity na základných, stredných, ale aj vysokých školách sú vykonávané formou pracovných stretnutí a prípadových štúdií priamo v škole. Hlavné zameranie je na prevenciu závislosti, prevenciu fajčenia, morálny vývoj mladého človeka, zdravú výživu a pohybovú aktivitu, sexuálnu výchovu, formovanie osobnosti mladého človeka a na zvládnutie záťaží. K projektom, realizovaným v roku 2000 v rámci CINDI patria aj projekty *Opakované prieskumy užívania legálnych i nelegálnych drog u žiakov a študentov základných, stredných a vysokých škôl v SR*⁴⁵, *Prieskum telesného vývoja detí a mládeže v SR* a projekt *Zdravé deti v zdravých rodinách*.

⁴⁵ Pozri aj: UNDP: Národná správa o ľudskom rozvoji Slovenská republika 2000, s. 33-34.

Okrem už spomínaných podmienok má rozhodujúci význam aj sledovanie režimu práce a odpočinku detí a mládeže a zvládanie záťaže vyplývajúcej z vyučovacieho procesu, domácich úloh, záujmovej činnosti a pod., ako aj zdravotná resp. hygienická situácia v školách. Prehľad hygienickej situácie v školských zariadeniach ukazuje tabuľka 2.8.

tabuľka 2.8

Hodnotenie hygienickej úrovne školských zariadení

Druh zariadenia	Celkový počet zariadení	z toho v %			
		zodpovedajúce všetkým požiadavkám	drobné nedostatky bez vplyvu na zdravie detí	nedostatky s nepriaznivým vplyvom na zdravie detí	závažné nedostatky ohrozujúce zdravie detí
Materské školy (MŠ)	3287	48,95	38,39	10,61	1,95
Základné školy (ZŠ)	2473	44,84	40,80	13,27	1,09
Gymnázia	204	39,22	49,02	11,76	
Stredné odborné školy	321	47,35	46,42	5,61	0,62
SOU	302	47,35	44,04	8,28	0,33
Fakulty VŠ	123	45,59	47,97	2,44	
Osobitné MŠ	13	61,54	38,46		
Osobitné ZŠ	147	26,53	46,26	21,92	5,29
Osobitné šk. internáty	44	40,91	50,00	7,14	1,95
Detské domovy 1-3r.	14	64,29	35,71		
Detské domovy 3-18r.	69	21,74	63,77	12,31	2,18
Domovy ml. pri SŠ	231	42,42	48,92	7,80	0,86
Domovy ml. pri VŠ	76	47,37	48,68	3,95	
Ústavy soc. starostl.	104	45,19	47,12	7,69	

Zdroj: Štátny zdravotný ústav, Bratislava, 2001.

Zdravotná problematika môže významným spôsobom ovplyvňovať funkčnosť a kvalitu výchovy a vzdelávania na Slovensku. Medzi hlavné nedostatky, ktoré sa na Slovensku vyskytujú v súvislosti so zdravím detí a mládeže, prevenciou, zdravou výživou, tvorbou životného štýlu, možno zaradiť:

- ❑ v učebných osnovách základných a stredných škôl nie je dostatočne zakomponovaná výchova k pozitívnym postojom k vlastnému zdraviu so zameraním na priority – správna výživa, pohybová aktivita, odmietanie fajčenia, alkoholizmu, drog, zvládnutie stresu;
- ❑ pretrváva nedostatočná starostlivosť o zabezpečovanie zdrojov na prevádzku, údržbu a rekonštrukciu školských zariadení a tým nárast nedostatkov, ktoré ohrozujú zdravie detí a mládeže;
- ❑ v receptúrach pokrmov v zariadeniach spoločného stravovania detí a mládeže nereflektujú najnovšie poznatky o zdravej výžive, o zvýšenom príjme mlieka, o správnom pitnom režime;
- ❑ deti a mládež zo sociálne odkázaných rodín, najmä rómskych rodín, majú horší prístup k stravovaniu v zariadeniach spoločného stravovania;
- ❑ absentujú návštevné služby zdravotníckych pracovníkov v rodinách so slabými hygienickými návykmi, osobitne v rómskych rodinách;
- ❑ osnovy telesnej výchovy na všetkých typoch a stupňoch škôl sú viac orientované na dosahovanie športových výkonov a menej na upevňovanie zdravia prostredníctvom pohybovej aktivity;
- ❑ pretrváva nízky podiel preventívneho pôsobenia, súčasná koncepcia zdravia nemá dostatočne na zreteľ potrebu optimálneho rozvíjania a využívania pozitívnych biologických, psychických a sociálnych vlastností a schopností tak, aby pre deti a mládež nadobudla konkrétnejšiu podobu, vyššiu hodnotu a praktickejši zmysel.

Od uvedených problémov sa odvíjajú nasledovné odporúčania adekvátnych opatrení:

- ❑ podpora zvyšovania zdravotného uvedomenia orientovaná na posilnenie zodpovednosti jednotlivca za vlastné zdravie a rodičov za ochranu zdravia svojich detí;
- ❑ zabezpečovanie permanentnej preventívnej starostlivosti v celej populácii detí a mládeže, lekársky dozor nad prostredím škôl a školských zariadení, pravidelná kontrola stravovania;
- ❑ zefektívnenie procesu komplexnej zdravotnej výchovy zameranej na správnu životosprávu, osobnú hygienu, boj proti alkoholizmu, fajčeniu, toxikománii a iným závislostiam;
- ❑ posilnenie preventívneho pôsobenia v starostlivosti o deti a mládež, podpora preventívno-liečebných programov pre deti a mládež ohrozené sociálno-patologickými javmi;
- ❑ rozšírenie primárnej zdravotnej starostlivosti o deti a mládež v domácom prostredí (aj prostredníctvom existujúcej siete agentúr domácej ošetrovateľskej starostlivosti), a tým umožnenie včasného zachytenia týraných, zneužívaných a zanedbávaných detí.

